

УДК 82-14 + 81.161.1

О.О. Скоробогатова

ЛІНГВОПОЕТИЧНА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ОПАНАСОВИЧА ПОТЕБНІ В СУЧАСНИХ ФІЛОЛОГІЧНИХ РОЗВІДКАХ

На думку сучасних науковців-гуманітарієв, перспективними напрямками філологічної діяльності сьогодні є лінгвокреалогія та лінгвістичне моделювання, на які потребує мультикультурне й полілінгвальне суспільство. Зокрема ці вектори філологічного спрямування виділяє Михайло Епштейн, спеціаліст із поетичної творчості, який багато років вивчав особливості поетичного мислення й світосприйняття.

Однією з теоретичних засад сучасної лінгвопоетики як широкого простору різновекторних антропоцентричних досліджень є думка про те, що, вивчаючи мову поетичну, філологи мають змогу дослідити мовний ресурс: потенціал, зразки та напрями креативної реалізації національної мови [1, с. 9]. Теоретичні студії й аналіз конкретних текстів, індивідуальних поетичних систем і художньо-зображальних засад поетичних напрямків і угруповань дали філологам змогу виокремити поезію як творчу сферу максимальної реалізації національної мови, сферу мовної динаміки, розвитку, сферу, в якій мова набуває потужності для змін. Але чи є новими ці філологічні міркування?

Метою цієї розвідки є дослідження лінгвопоетичної спадщини О.О. Потебні як теоретичного підґрунтя лінгвокреаторики ХХІ століття.

В роботі 1860 року «О некоторых символах в славянской народной поэзии» О.О. Потебня аналізує поетичні зразки, створені різними слов'янськими народами в царині різних мов, й досліджує мовні дані для підтвердження своїх загальнофілологічних, етнографічних й філософських міркувань [6].

Класичні зразки послідовного вивчення граматики мови в поетичному використанні спостерігаємо в лінгвістичних дослідженнях ученого, зокрема в праці «Из записок по русской грамматике» він розкриває характеристики та можливості морфолого-синтаксичної

системи мови, спираючись у тому числі на поетичне функціонування граматичних одиниць і категорій (Докладно див.: [9, с. 54 і наст.]). Потебнянську традицію розвиває в граматичних і лінгвостилістичних студіях Л.А. Булаховський. Йї сучасне вивчення віршової мови у просторі лінгвопоетики спирається на цю традицію.

У вересні 2015 року філологічна громада відмічала 180 річницю з дня народження Олександра Опанасовича Потебні. «Філолог і філософ широкого кола інтересів у галузі лінгвістики, етнографії, фольклору, літературознавства, психології, Олександр Опанасович Потебня володів рідкісним даром наукового передбачення» [9, с. 3], – пише дослідниця творчості видатного харківця Віра Юріївна Франчук. У нашій розвідці зупинимось лише на одній із сторінок наукової діяльності вченого, його лінгвопоетичній спадщині, що заклала підвалини сучасного розвитку лінгвопоетики й пов'язана з питаннями діяльності мови і діяльності в мові, що потребують розв'язання у сучасному лінгвокреативному форматі.

О.О. Потебні вдалося «сформулювати основні ідеї лінгвістичної «теорії словесності» й тим самим – теоретичної поетики» [3, с. 7], якою вона постає у ХХ і розвивається у ХХІ столітті. Готуючи до друку лінгвопоетичні студії вченого, що були названі «Из записок по теории словесности», редактор-упорядник В.І. Харциев так сформулював завдання цього видання: «Дати особам, що займаються питаннями теорії і історії мови, цікаву, глибоко продуману програму подальших досліджень у тому напрямі, в якому можливо очікувати дуже важливих і плідних результатів» (Цит. по: [3, с. 9]). Тож праці Потебні сприймалися й сприймаються науковцями як програма, вектор розвитку, настанова на майбутнє.

У магістерській роботі «О некоторых символах в славянской народной поэзии» Потебня здійснює спробу «з'ясувати способи й форми створення смислів у народній поезії». На думку вченого, «слово виражає не весь зміст поняття, а одну із ознак, саме ту, яка уявлялася найважливішою. З часом, однак, первісне значення слова затемнювалося, тоді воно підтримувалося в народній пам'яті зіставленням з іншим словом, що мало подібне значення. Так виникали символи»

[9, с. 65]. Вже у цій роботі бачимо основні положення теорії внутрішньої форми слова, що склала фундамент лінгвопоетичної науки сучасності. Привертає увагу методика, що використана Потебнею, молодим, навіть юним на той час науковцем. Сутність народнопоетичних символів вчений визначає, звертаючись до свідчень мови, спираючись на мовні факти як на головні докази своїх теоретичних міркувань. Шукаючи символи в слов'янських мовах, вчений вперше в філологічній науці схарактеризував їх за принципом єдності гадаючого в них основного уявлення. Мову вчений називає мінливим органом думки, звертаючись до когнітивних аспектів мовної динаміки.

Монографію «Из записок по русской грамматике» дослідники-потебнянці називають працею, що здійснила справжній «переворот у вітчизняній філології. На великому фактичному матеріалі (писемні пам'ятки, свідчення народних говорів, споріднені слов'янські і неслов'янські мови) харківський дослідник пояснив багато різних мовних явищ, дослідив історію становлення й розвитку окремих граматичних категорій, показав зміни в структурі російської, української та інших слов'янських мов» [9, с. 117]. Звернемо увагу на те, що матеріалом досліджень виступали фольклорні, зокрема поетичні тексти.

Для сучасної філологічної думки важливим стають міркування дослідника щодо цілей і завдань лінгвістичних спостережень й мовного аналізу. Вивчаючи слов'янські мови в порівняльно-історичному аспекті, учений «слушно вважав, що завданням мовознавства при висвітленні фактів мови є вирішення не тільки питання «звідки», а й «куди ми йдемо» » [9, с. 160]. Потебня вказував на безперервні зміни в мові, пов'язуючи ці зміни з розвитком культури і, що головне, ускладненням думки. «У живих мовах, – пише вчений, – руйнування старого є водночас творенням нового. Не кажучи вже про безперервні зміни лексичного змісту, творення нових граматичних функцій триває до нашого часу, нічим не віщуючи занепаду творчості» [5, с. 83]. Вченому вдалося дослідити, які мовні факти є залишком минулих часів, які належать до сучасності, а що складає потенціал, тільки виникає, зароджується, і лише від мовної діяльності, яка відповідає потребам людської думки, залежить, чи буде розвиватися, чи ні.

Саме ці тези закладені в основу сучасного розвитку філології як лінгвокреаторики, лінгвістичного і літературознавчого моделювання. Вже згадуваний Михайло Епштейн в статті «Конструктивний потенціал гуманітарних наук: чи можуть вони змінювати те, що вивчають?» пропонує не тільки і не стільки досліджувати первинні мистецтва, серед яких найважливіше місце посідає поезія, а розробляти й пропонувати суспільству вторинні мистецтва, що можуть створюватись завдяки розвитку гуманітарних наук. Науковці-філологи, на думку вченого, можуть і повинні відповісти на низку питань, серед яких, наприклад, таке: Які нові прийоми, стилі, напрями можуть виникнути на підґрунті тих чи тих літературознавчих досліджень? Складні і важливі завдання вчений ставить перед лінгвістами. Він вважає, що, аналізуючи й зіставляючи мови, мовознавці здатні виокремити лакуни, заповнення яких шляхом пропонування нових слів, термінів, понять і концептів є сучасним завданням проєктивної лінгвістики [11]. Такі зміни уможливають розширення інтелектуального потенціалу мови і мовців.

Пригадаємо, що О.О. Потебня наголошував на тому, що можливості вираження в мові тієї або тієї категорії нескінченно різноманітні. Те, що ми бачимо розвинутим в одних мовах, у інших з'являється на периферії, або спостерігається в історії мови, або є її можливим вектором розвитку. (Наприклад, вчений показував, що досить архаїчний для російської і української мови спосіб вираження ознаки предмета за допомогою прикладки (*жар-птиця, диво-дерево*) в турецькій мові посідає місце центру функційних можливостей); або вказував, який ресурс мають паратактичні підрядні речення, надавши історикам мови цінні спостереження щодо часу й причин їх виникнення.

О.О. Потебня багато років працював, вивчав і викладав порівняльно-історичне мовознавство. Можливо, сьогодні було б доцільним розглянути потенціал порівняльного мовознавства, поєднавши історичний і перспективний аспекти? Глобалізація і мультикультурність роблять звичними такі явища, як білінгвізм і полілінгвізм. Іноземними мовами оволодівають великі групи людей, що відносяться до тієї або тієї етнічної групи, і не тільки в дитинстві, а вже в зрілому

віці, маючи за основну мову іншу і зберігаючи звичайні для себе мовні зв'язки. Що привносять у мову нові мовці? Чи змінюється вона під впливом полікультурних і полімовних нашарувань?

Не тільки лексичні, але й граматичні «тектонічні зсуви» стають можливими у сьогоденній мовній діяльності і мовленнєвій практиці завдяки міжкультурним зв'язкам і створенню всесвітнього інформаційного простору. Завдання мовознавства полягає у вивченні цих інтермовних процесів, а можливо у прогнозуванні і корекції деяких з них.

Природне питання, а до чого тут поезія і лінгвопоетика? Правда в тому, що поезія і поети як лінгвокреативні особистості підсвідомо, а іноді і цілком свідомо здійснюють мовну діяльність, пов'язану з лінгвокорекцією. Згадаємо Пушкіна, який нагальне завдання літератури убачав у розвитку російської мови у філософській, науковій, політичній площині, або звернемось до праць сучасної вітчизняної дослідниці Любові Іванівни Шевченко, яка вивчає шляхи інтелектуальної еволюції української літературної мови [10]. О.О. Маленко в роботі [2] розглядає динаміку української поетичної мовотворчості, а в розвиток морфології поетичної мови на матеріалі російської поезії простежено в наших роботах [7, с. 8]. Названі роботи поєднує погляд на мову поезії як на творчу майстерню, у якій безперервно здійснюється мовний експеримент, хід якого має величезний вплив на розвиток мови національної.

Лінгвопоетика, що як галузь мовознавства започаткована Олександром Опанасовичем Потебнею, протягом ХХ століття розробила декілька плідних методик вивчення мови поезії. Одна з них пропонує принцип лінгвопоетичного аналізу за відповідними структурними рівнями. У цьому напрямку лінгвостилістика, поетика і теорія художнього мовлення пройшли плідний шлях, заклавши теоретичний фундамент і розробивши цікаві методи й прийоми дослідження. З'явилися й нові вектори філологічних студій, що зорієнтовані на вивчення мови поезії. Серед них лінгвістика тексту, прагматика, лінгвокогнітивні розвідки, які вивчають у тому числі можливості лінгвокреативного моделювання.

Актуальність досліджень у цьому напрямі зумовлена потребою розроблення концептуальних засад вивчення спроможності мовних одиниць різних рівнів брати участь у створенні смислів, необхідністю формування сучасних підходів до взаємозв'язку особливостей поетики літературного напрямку, епохи або художнього твору з лексичним і граматичним ресурсом мови у загальнопоетичному і індивідуально-авторському використанні. Вважаємо, що на цьому шляху у нагоді стане звернення до філологічної спадщини О.О. Потебні, який не тільки заклав підвалини сучасної науки про мову, розглянувши її як діяльність і результат діяльності, але й вказав шляхи розвитку теоретичної поетики як загальногуманітарної дисципліни, що базується на вивченні історії мови і її сучасного стану, воліє дістати узагальнення спостережень над мовою поезії у літературознавчій та лінгвософській площині, спрямована на вивчення й вдосконалення мовного і поетичного мислення. Розглядаючи мову, за Потебнею, як історичну категорію, сьогоднішній дослідник має можливість, використовуючи існуючий методологічний апарат лінгвопоетики, прямувати не тільки у площині вивчення її минулого і стану сьогоднішнього дня, але й рухатись у напрямі передбачень. Діахронічні лінгвопоетичні розвідки не мають зупинятися на даті дослідження, вони можуть мати передуючий характер. Сам термін діахронія від грецького *diá* — *крізь* і *chrónos* — *час* вказує мовознавцям на таку можливість. На цьому шляху лінгвопоетика перетворюється на лінгвокреаторику, відкриваючи нам нові мовотворчі й наукові можливості. Факти мовної еволюції, досліджені О.О. Потебнею, можуть бути розглянуті і продовжені у перспективному напрямі. Допоможе в цій роботі звернення до теорій видатного харківського мовознавця, які значною мірою належать майбутньому. «Лінгвістична спадщина Потебні, – писав акад. В.В. Виноградов, – становить величезну цінність. У розвитку мовознавства ця спадщина матиме видатну роль». «Широка за проблематикою і неповторна за своєрідністю й глибиною розробки наукова спадщина Потебні є джерелом плідних ідей і наукових концепцій сучасної філології» [4, с. 3].

Особливі завдання постають перед харківською філологічною громадою. Під час виступу на пленумі Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, який проходив в Харкові у 2014 році, Віктор Михайлович Бріцин підкреслив: «В Україні є тільки одна лінгвістична школа, що має назву, пов'язану з топонімом, це Харківська лінгвістична школа, школа найвеличнішою постаттю якої був О.О. Потебня». І дуже добре, що ця школа розвивається й сьогодні. На часі послідовні комплексні лінгвопоетичні дослідження, що поєднують зусилля мовознавців і літературознавців, україністів, русистів і славистів, що вивчають південно- й західнослов'янські мови, робота у загальнофілологічній площині. Саме такий, загальнофілологічний підхід втілював у науковій і викладацькій діяльності О.О. Потебня.

Література

1. Кристева Ю. Семиотика: Исследования по семанализу / Ю. Кристева; [пер. с фр. Э.А. Орловой]. – М.: Академический Проект, 2013. – 285 с. – (Философские технологии).
2. Маленко О.О. Лінгвоестетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну): [монографія] / О.О. Маленко. – Харків, 2010. – 488 с.
3. Муратов А.Б. Теоретическая поэтика А.А. Потебні / А.Б. Муратов // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 7-21.
4. Наукова спадщина О.О. Потебні у слов'янському культурному просторі: [зб. наук. праць]. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 280 с.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Просвещение. – Т. I-II. – 1958. – 536 с.
6. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А.А. Потебня. – Харьков, 1860. – 156 с.
7. Скоробогатова Е.А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтика именных категорий в текстах и идиостилиях: [монографія] / Е. Скоробогатова. – Харьков: Харьковское историко-филологическое общество, 2014. – 236 с.
8. Скоробогатова Е.А. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические

- категории и лексико-грамматические разряды имени): [монография] / Е. Скоробогатова. – Харьков: НТМТ, 2012. – 480 с.
9. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності / В.Ю. Франчук. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
  10. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л.І. Шевченко. – К.: Київський університет, 2001. – 478 с.
  11. Эпштейн М.Н. Конструктивный потенциал гуманитарных наук: могут ли они изменять то, что изучают? / М.Н. Эпштейн // Философские науки. – 2008. – № 12. – С. 34-53.

Анотація

О.О. Скоробогатова. Лінгвопоетична спадщина Олександра Опанасовича Потебні в сучасних філологічних розвідках

Метою розвідки є дослідження лінгвопоетичної спадщини О.О. Потебні як теоретичного підґрунтя лінгвокреаторики ХХІ століття. Стверджується, що питання діяльності мови і діяльності в мові потребують розв'язання у сучасному лінгвокреативному форматі. О.О. Потебня сформулював основні ідеї теоретичної поетики, якою вона постає у ХХ і розвивається у ХХІ столітті. Вчений довів, що вивчаючи мову поетичну, філологи можуть дослідити мовний ресурс, зразки та напрями креативної реалізації національної мови. Потебня вказував на безперервні зміни в мові. Вченому вдалося дослідити, які мовні факти є залишком минулих часів, які належать до сучасності, а що тільки виникає, і лише від мовної діяльності, яка відповідає потребам людської думки, залежить, чи буде розвиватися, чи ні. Саме ці тези закладені в основу сучасного розвитку філології як лінгвокреаторики, лінгвістичного і літературознавчого моделювання. Поети як лінгвокреативні особистості здійснюють мовну діяльність, пов'язану з лінгвокорекцією.

Ключові слова: Потебня, поетика, лінгвокреаторика, лінгвістичне і літературознавче моделювання, проєктивна лінгвістика, інтелектуалізація мови.

Аннотация

Е.А. Скоробогатова. Лингвопоэтическое наследие А.А. Потебни в современных филологических разысканиях

Целью работы является исследование лингвопоэтического наследия А.А. Потебни как теоретической основы лингвокреаторики ХХІ века.

Утверждается, что вопрос деятельности языка и деятельности в языке необходимо решить в современном лингвокреативном формате. А.А. Потебня сформулировал основные идеи теоретической поэтики, которой она предстает в XX и развивается в XXI веке. Ученый доказал, что изучая язык поэтический, филологи могут исследовать языковой ресурс, образцы и направления креативной реализации национального языка. Потебня указывал на непрерывные изменения в языке. Ученому удалось исследовать, какие языковые факты являются остатком прошлых времен, какие принадлежат современности, а что только возникает, и только от речевой деятельности, которая отвечает потребностям человеческой мысли, зависит, будет развиваться или нет. Именно эти тезисы заложены в основу современного развития филологии как лингвокреаторики, лингвистического и литературоведческого моделирования. Поэты как лингвокреативные личности осуществляют речевую деятельность, связанную с лингвокоррекцией.

Ключевые слова: Потебня, поэтика, лингвокреаторика, лингвистическое и литературоведческое моделирование, проективная лингвистика, интеллектуализация языка.

Summary

O.O. Skorobogatova. Linguopoetic Heritage of Alexander Potebnja in Modern Philology Researches

The purpose of the research is to study linguopoetic heritage of A. Potebnja as a theoretical basis of linguocreatorics of XXI century. We state that problems of language activity and activity in language have to be solved in the modern linguocreative format. A. Potebnja has formulated the basic ideas of theoretical poetics as it appears in the XX and XXI century. The researcher has proved that by studying poetic language linguists can explore the language resource, patterns and directions of the creative realization of the national language. Potebnja pointed to the continuous changes in the language. The scientist managed to investigate which linguistic facts were remnants of the past, which belonged to the present, and what only occurred and its development would only depend on language activity that meets the needs of human thought. These points form the basis for the modern development of philology as linguocreatorics, linguistic and literary modeling. Poets as linguocreative persons realize language activity connected with linguocorrection.

Key words: Potebnja, poetics, linguocreatorics, linguistic and literary modeling, projective linguistics, language intellectualization.

Інформація про автора

Скоробогатова Олена Олександрівна – ORCID: 0000-0003-0214-1889, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Блюхера, 2, м. Харків, 61168, Україна